

Sibel Arabacı

<https://orcid.org/0009-0006-0845-0235>

Lecturer, Aydın Adnan Menderes University, School of Foreign Languages, Türkiye,
sibel.karasulu@adu.edu.tr

Atıf Künyesi | Citation Info

Arabacı, S. (2025). Arap Büro Raporlarında Siyasi ve Askerî İstihbarat: Hicaz, Yemen ve Asir'in Karşılaştırmalı Analizi (1913-1917). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 12 (4), 215-231.

Arap Büro Raporlarında Siyasi ve Askerî İstihbarat: Hicaz, Yemen ve Asir'in Karşılaştırmalı Analizi (1913-1917)

Öz

20. yüzyılın başlarında yayılmacı imparatorluk politikalarında klasik emperyalizm sona ermiş; doğrudan yapılan askerî ve idarî işgallerin yerini bilgi temelli yeni bir emperyalizm almıştır. Britanya İmparatorluğu, Ortadoğu'daki nüfuzunu, diplomatik ve askerî yolların yanı sıra, bölgenin derinlemesine analizine dayalı bir istihbarat ağı ile genişletmiştir. Bu kapsamda Kahire İstihbarat Dairesi'ne bağlı 1916 yılında kurulan Arap Büro, Hicaz, Yemen ve Asir gibi kritik bölgelerdeki aşiret ağları, dini otoriteler ve güç ilişkilerine dair kapsamlı bölge raporları üretmiş, Arap isyanının planlanmasında belirleyici rol oynamıştır. Bu makale, Arap Büro tarafından 1913-1917 yılları arasında üretilen üç bölgesel istihbarat raporunun *Siyasi Değerlendirmeler* bölümlerini karşılaştırmalı olarak incelemekte; İngiliz istihbaratının bu bölgelerdeki sosyal, dini ve siyasi yapıları nasıl çözümlediğini ve politikayı stratejik olarak nasıl yönlendirdiğini ortaya koymaktadır. Raporlarda Hicaz Emiri Şerif Hüseyin b. Ali'nin (1853-1931) etkin siyasi ve askerî gücü, Yemen lideri İmam Yahyâ Hamîdüddin'in (1869-1948) hukuki ve dini otoritesi ile Asir lideri Seyyid Muhammed b. Ali el-İdrîsî'nin (1876-1922) bölgedeki aşiretlere etkisi, bölge kontrolünün temel bileşenleri olarak değerlendirilmiştir. Çalışma, Arap isyanının tabii bir halk ayaklanmasından ziyade Britanya İmparatorluğu'nun istihbarat faaliyetlerinin etkisiyle biçimlendirilen siyasal bir müdahale olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Büro, İngiliz istihbaratı, Hicaz, Asir, Yemen, Şerif Hüseyin, Seyyid Emir el-İdrîsî, İmam Yahya

Political and Military Intelligence in Arab Office Reports: A Comparative Analysis of Hejaz, Yemen and Asir (1913-1917)

Abstract

At the beginning of the 20th century, classical imperialism came to an end with expansionist imperial policies; direct military and administrative occupations were replaced by a new form of imperialism based on information. The British Empire expanded its influence in the Middle East through diplomatic and military means, as well as through an intelligence network based on in-depth analysis of the region. In this context, the Arab Bureau, established in 1916 under the Cairo Intelligence Department, produced comprehensive regional reports on tribal networks, religious authorities, and power relations in critical regions such as Hijaz, Yemen, and Asir, playing a decisive role in the planning of the Arab revolt. This article compares the Political Assessments sections of three regional intelligence reports produced by the Arab Bureau between 1913 and 1917, revealing how British intelligence analysed the social, religious and political structures in these regions and strategically guided policy. Reports mention the effective political and military power of Emir Sharif Hussein bin Ali of Hejaz (1853-1931) the legal and religious authority of the Yemeni leader Imam Yahya Hamiduddin (1869-1948), and the influence of the Asir leader Sayyid Muhammad bin Ali al-Idrisi (1876-1922) on the tribes in the region are considered to be the fundamental components of control over the region. The study reveals that the Arab revolt was not a natural popular uprising but rather a political intervention shaped by the intelligence activities of the British Empire.

Keywords: Arab Bureau, British intelligence, Hejaz, Asir, Yemen, Sharif Hussein, Sayyid Emir al-Idrisi, Imam Yahya

Giriş

Yirminci yüzyılın ilk çeyreği, imparatorluk sistemlerinin tarihsel süreçteki son evresi olarak akademik literatürde geniş kabul görmektedir. Bu dönemde uluslararası siyaset sahnesinde yaşanan köklü dönüşümler, sömürgeci güçlerin yayılım politikalarında radikal değişimleri zorunlu kılmıştır. Askerî güç kullanımının ekonomik maliyetleri ve siyasi riskleri, alternatif kontrol yöntemlerinin geliştirilmesini kaçınılmaz hale getirmiştir. Geleneksel emperyalizm anlayışının karakteristik özelliği olan askerî operasyonlar ve toprak işgali odaklı yaklaşım, giderek istihbari veri analizine dayanan dolaylı kontrol mekanizmalarına evrilmiştir. Bu süreçte, istihbarat aygıtları kurumsallaşarak, hegemonik aktörlerin coğrafi müdahalelerini yönlendiren temel unsurlardan birisine dönüşmüştür. Bilgi üretimindeki stratejik değişim, sömürge yönetimlerinin yerel dinamikleri manipüle etme kapasitesini artırmıştır. Britanya İmparatorluğu'nun Orta Doğu'daki yerel aktörler üzerinde bilgiye dayalı bir iktidar kurarak toplumsal yapıları biçimlendirmeye dayanan yönetim modeli, yeni emperyal stratejinin somut örneğidir. Antropolojik istihbarat toplama faaliyetleriyle desteklenen bu yapılanma, iktidar ilişkilerinde bilgiyi merkezi bir konuma getirmiştir. İstihbarat çalışmalarının niteliği, salt

düşman konumlarının tespitinden ibaret olmayan çok katmanlı bir veri işleme mekanizması olarak ele alınmalıdır. Bu disiplin, genel hatlarıyla üç temel eksen üzerinden analiz edilebilir: siyasi, askerî ve kültürel boyutlar. Siyasi parametreler çerçevesinde, yerel iktidar odaklarının meşruiyet temelleri, aşiretler arası bağıllık ilişkileri ve dini kurumların yapısal özellikleri incelenirken; askerî perspektiften bakıldığında, birliklerin stratejik konumlanma biçimleri, ikmal hatlarının topolojisi ve ateş gücü kapasiteleri gibi operasyonel faktörler öne çıkmaktadır. Kültürel analiz boyutunda ise bölge sakinlerinin gündelik pratikleri, teolojik kabulleri ve sosyopolitik davranış kalıpları sistematik biçimde değerlendirilmektedir. Bu çok yönlü inceleme süreçleri, emperyal politikaların formüle edilmesinde belirleyici bir rol üstlenmekte olup, özellikle ön görülemeyen çatışma ortamlarında stratejik üstünlük sağlamaya yönelik kritik çıktılar sunmaktadır.

Bu bağlamda, Britanya İmparatorluğu'nun Ortadoğu'daki istihbarat faaliyetleri kuramsal çerçevede değerlendirildiğinde, Michel Foucault'nun bilgi-iktidar ilişkisine dair yaklaşımı ve Edward Said'in oryantalizmi ile açıklanabilir. Foucault'a göre iktidar, kendi yapısını inşa eden, güç ilişkilerini dönüştüren ve bu ilişkileri stratejik olarak kullanan etkin bir mekanizmadır. Foucault bilgiyi iktidarın hem aracı hem de stratejik bir uzantısı olarak değerlendirmektedir (Foucault, 1980). Said ise, Batı'nın Doğu'yu betimleyip sınıflandırarak üzerinde tahakküm kurduğunu; bu süreçte kendi hegemonyasını pekiştirdiğini ve bilgiyi çıkarları doğrultusunda ideolojik bir araç olarak kullandığını ileri sürer (Said, 1978). Bu kuramsal çerçevede, Arap Büro'nun bölgesel faaliyetleri, Britanya'nın Ortadoğu politikalarının epistemolojik ve ideolojik altyapısını ortaya koymaktadır. Bu kapsamda, 1916 yılında Kahire İstihbarat Dairesi'ne bağlı olarak kurulan Arap Büro, imparatorluk politikalarının stratejik bilgi üretim merkezi haline gelmiş ve Hicaz, Yemen ile Asir gibi kritik bölgelerde ayrıntılı istihbarat raporları hazırlamakla görevlendirilmiştir. Büro'nun istihbarat faaliyetleri yalnızca mevcut durumu tespit etmekle sınırlı kalmamış, elde edilen bilgileri karar alma mekanizmalarına aktararak bölgesel müdahalelerin şekillenmesinde etkili olmuştur. Arap Büro'nun Hicaz, Yemen ve Asir'e ait El Kitabı serileri yerel otoritelerin gücünü, aşiret bağlantılarını, dini liderlik yapılarını, askerî gücünü ve Osmanlı idaresinin bölgedeki mevcut etkisini analiz ederek Arap isyanının planlanmasına katkı sağlayan stratejik bir bilgi alt yapısı oluşturmuştur. Arap Büro raporlarında kaydedilen bilgi, siyasi istihbarat ve askerî istihbarat olmak üzere iki ana kategoride şekillenmiştir. Siyasi istihbarat, Şerif Hüseyin, İmam Yahya ve Seyyid el-İdrisî gibi yerel liderlerin otorite alanlarını, kabile ittifaklarını ve toplumsal nüfuzlarını analiz ederek Britanya'nın bölgedeki uzun vadeli politikalarını belirlemiştir. Askerî istihbarat ise Osmanlı kuvvetlerinin bölgesel dağılımı, ikmal hatları ve yerel direniş

gruplarının operasyonel kapasitesi gibi taktik verilere odaklanmıştır. Bu iki istihbarat türünün Arap Büro raporlarında entegre biçimde kullanılması, bir yandan bölgenin sosyo-politik haritasını çıkarırken diğer yandan askerî müdahaleler için kritik veri sağlamıştır.

Bu çalışma, Arap Büro tarafından Birinci Dünya Savaşı döneminde hazırlanan “Birinci Dünya Savaşı Arabistan Askerî El Kitapları Derlemesi 1913-1917” adlı raporlarının “*Hicaz El Kitabı (Handbook of Hejaz)*”, “*Yemen El Kitabı (Handbook of Yemen)*” ve “*Asir El Kitabı (Handbook of Asir)*” isimli üç temel el kitabının *Siyasal Değerlendirme* başlıklı bölümlerini incelemektedir. Bu bağlamda araştırmanın temel sorusu, Arap Büro’nun Hicaz, Yemen ve Asir bölgelerine dair hazırladığı el kitaplarında yer alan siyasi ve askerî istihbarat içeriklerinin, Britanya’nın bu üç bölgeye yönelik farklılaşan stratejik müdahale biçimlerini nasıl biçimlendirdiğidir. Bu nedenle, Hicaz Emiri Şerif Hüseyin’in siyasi ve askerî nüfuzu, Yemen’de İmam Yahya’nın dini otoritesinin yerel iktidar üzerindeki etkisi ve Asir’de Seyyid Emir el-İdrîsî’nin aşiret temelli meşruiyeti stratejik açıdan analiz edilmiştir. Kültürel verilere ise, yalnızca bu unsurların askerî ve siyasi karar alma süreçleriyle doğrudan ilişkili olduğu durumlarda sınırlı ölçüde atıf yapılmıştır. Metinler, oryantalist bilgi üretiminin Doğu’yu nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaya yönelik bir perspektifle değerlendirilmiştir. Birincil kaynaklara dayanan bu analiz, dönemin istihbarat faaliyetlerine ve emperyalist bilgi üretiminin tarihsel işleyişine ışık tutarak Ortadoğu çalışmalarına özgün ve anlamlı bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Hicaz El Kitabı’nda yer alan askerî ve siyasî istihbarat raporları ile Hicaz İsyanı sırasında İngiliz istihbaratının rolü ele alınacaktır. İkinci bölümde Asir El Kitabı’na ilişkin siyasî ve askerî değerlendirmelere yer verilecektir. Üçüncü bölümde ise Yemen El Kitabı’ndaki istihbarat analizleri incelenecektir. Belgeler nitel içerik analiz yöntemiyle çözümlenecek, sonuç bölümünde, bu üç bölgeye ait raporlar karşılaştırmalı bir perspektifle değerlendirilecektir.

1. Hicaz

1.1. Hicaz El Kitabı’nda Siyasi İstihbarat

Arap Yarımadası’nın batı kesiminde yer alan Hicaz bölgesi, tarih boyunca hem İslam dünyası hem de emperyal güçler için stratejik bir konuma sahip olmuştur. Arapça “ayrımak, bölmek” anlamına gelen “Hicaz” kelimesi h-j-z kökünden türetilmiştir. Zamanla bu ad, yalnızca sıra dağlarla ayrılmış bölümü değil, Tihâme kıyı ovasını ve Nejd yaylasının dar bir şeridini de ifade etmeye başlamıştır (Rutter, 1931). Mekke ve Medine şehirlerini de içerisine alan ve Osmanlı resmi söyleminde “yüce hilafet tacının mücevheri” (gevher-i iklîl-i hilâfet-i seniyye) olarak tanımlanan Hicaz, Osmanlı devletinin İslam dünyasındaki ideolojik ve

sembolik temsili haline gelmiş ve imparatorluk siyasetinin merkezi unsurlarından biri olmuştur (Deringil, 1999). Kızıldeniz kıyısına paralel uzanan engebeli arazisiyle Hicaz, ticaret yolları, liman kentleri ve hac güzergahları sebebiyle önemli iç ve dış bağlantılara sahiptir. Ekonomik, diplomatik ve dini anlamda özellikle Mekke ve Cidde şehirleri bölgenin kilit noktalarını oluşturmuştur. Bu bağlamda, Hicaz'ın İslam Dünyası'ndaki önemi ve Cidde'nin Kızıldeniz ticaretinde oynadığı merkezi rol, bölgenin uluslararası karakterinin oluşmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Nitekim bu kozmopolit yapı, Avrupa devletlerinin Hicaz'a olan ilgisini artıran unsurlardan biri olmuştur (Teitelbaum, 2001). 19. yüzyılın sonlarından itibaren ise özellikle Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla beraber İngiltere gibi sömürgeci güçlerin öncelikli hedefi haline gelmiştir.

Bu stratejik konum, Britanya istihbaratının dikkatini çekmiş ve bölgeye dair detaylı analizler yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda, 1916'da Arap Büro tarafından yayımlanan Hicaz El Kitabı (Handbook of Hejaz) adlı istihbarat raporları bölgedeki yönetimi şöyle anlatmıştır: “*Osmanlı düzenlemelerine göre Hicaz bir vilayetti; ... Valiliğe bağlı dört kaza vardı: Yambo, Râbukh, Cidde (Jiddah) ve Lîth. Bu yerlerde Osmanlı sistemine uygun olarak idarî teşkilat kurulmuştu; Osmanlı merkezî hükûmetinin görevlileri, Hicaz gibi bir eyalette mümkün olduğu kadar vergi toplamaya çalışıyordu*” (Arab Bureau, 1917/1988, s. 50). Bu yapısal çerçeveye rağmen, raporların müteakip bölümlerinde Osmanlı'nın bölgedeki hâkimiyetinin yüzeysel kaldığı vurgulanmaktadır. Coğrafi engeller, iletişim ve ulaşım altyapısının yetersizliği, yerel kabilelerin özerk tutumu ve Osmanlı merkezî hükûmetinin sınırlı idarî kapasitesi, merkezî otoritenin etkisini büyük ölçüde zayıflatmıştır. İstihbarat raporlarında bu durum somut örneklerle dile getirilmiş, Cidde gibi liman kentlerinde görece bir Osmanlı varlığı bulunsa da kırsal bölgelerde kontrolün neredeyse tamamen yerel unsurların elinde olduğu belirtilmiştir. Bu türden sınırlı merkezî denetimin özelliğini daha iyi anlamak üzere Arap Büro, bu yönetsel ilişkiyi Britanya Hindistan'ındaki benzer idari modellerle karşılaştırmıştır. Nitekim Arap Büro'ya göre “*Vali ile Emir arasındaki ilişki, Britanya Hindistan'ındaki Vali ile mahallî Racâ arasındaki ilişkiye benziyordu*” (Arab Bureau, 1917/1988, s. 51). Bu analogi, Osmanlı yönetiminin bölgedeki sınırlı yönetsel kapasitesini kavramsallaştırmaya imkân tanımanın yanı sıra, yerel güç yapılarına yönelik stratejik nüfuz biçimlerinin anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Bununla birlikte, Britanya'nın Hindistan'daki yönetsel deneyimlerinden yararlanarak Hicaz'da benzer siyasi ve istihbari avantajlar elde etmesine zemin hazırlamıştır.

Bu çerçevede, Arap Büro'nun raporlarında ön plana çıkan figürlerden biri Mekke Emiri Şerif Hüseyin olmuştur. Arap Büro, onun dini meşruiyetinin yanı sıra bölgedeki aşiretlerin sadakati ve merkezi otoriteyle olan ilişkilerindeki değişimi ayrıntılı biçimde analiz etmiştir.

Emirliğin gücünü başlangıçta Osmanlı için savaşmak amacıyla kullanan Şerif Hüseyin'in yalnızca Osmanlı ile iyi ilişkiler kurmakla kalmadığı, aynı zamanda Osmanlı yönetiminin bölgedeki meşruiyetini de pekiştirdiği vurgulanmaktadır. Bu süreçte Şerif Hüseyin'in üzerine düşen görev, Osmanlı çıkarlarını gözeterek İngiltere ile ilişkilerde siyasi dengeyi sağlamak olmuştur. Raporunda da vurgulandığı gibi "1910 yılında, Osmanlı adına Emir el-İdrîsî isyanını basturmak için silahlandı, Ebha'yı kurtardı ve Emir el-İdrîsî'nin etkisini ciddi şekilde zayıflattı" (Arab Bureau, 1917/1988, s. 54). Aynı yıl içerisinde Kasım bölgesine düzenlediği seferin ardından, İbn Suûd olarak bilinen Abdülaziz b. Abdurrahman Âl Suûd (1876–1953) ile Nejd bölgesine dair bir vergi muafiyeti anlaşması yapan Şerif Hüseyin, bu girişimiyle yerel aşiretlerle doğrudan ilişki kurma

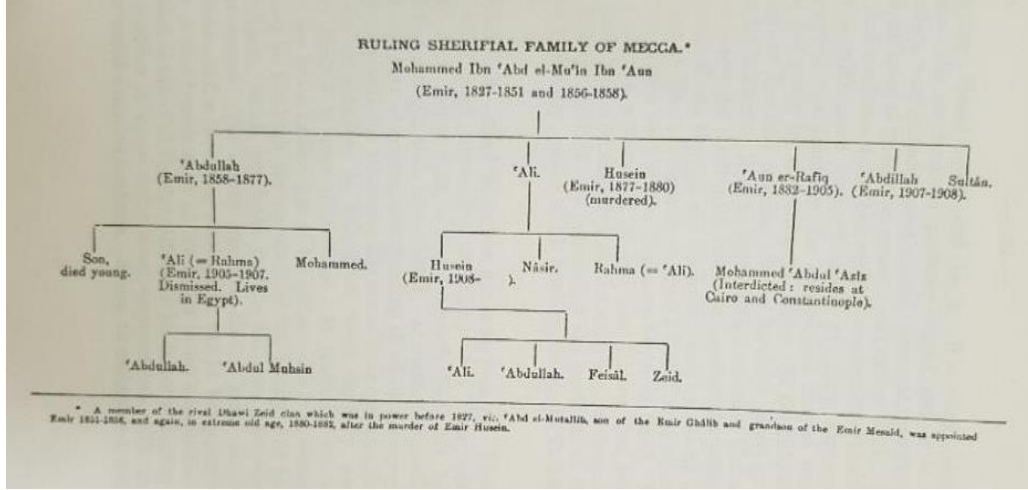
kapasitesini ve merkeze bağlı olmaksızın siyasi inisiyatif geliştirebilme yetisini ortaya koymuştur. Bu siyasi hamleler sonucunda, Arap Büro'nun ifade ettiği gibi Şerif Hüseyin'in etkisi Orta Arabistan'a kadar yayılmış, bu sayede kendi hedefleri doğrultusunda kullanabileceği bir savaş gücünü elinde toplamaya başlamış ve bölgedeki kabile liderliği konumunu pekiştirmiştir (Arab Bureau, 1917/1988, s. 52). "Şerif Hüseyin'in, ayaklanmadan önce dahi Emirliği neredeyse Vehhabi istilasından önceki güç ve bağımsızlık düzeyine ulaştırmış olması" (Arab Bureau, 1917/1988, s. 51), onun yalnızca sembolik bir figür değil, aynı zamanda sahada etkin ve fiilî bir güç odağı olduğunu ortaya koymaktadır.

1913'ten itibaren Şerif Hüseyin'in Osmanlı'dan bağımsızlaşma yönündeki dönüşümü Arap Büro gözlemlerinde daha da belirgin hale gelmiştir. Şerif Hüseyin, Hicaz demiryolunun genişletilmesine karşı çıkarak Osmanlı'nın altyapı girişimlerini sekteye uğratmış ve aşiretleri Osmanlı'ya karşı direnmeye teşvik etmiştir. Bu durum raporlarda şu şekilde ifade edilmiştir: "Savaşın başlamasıyla birlikte, Hicaz'da asker toplamayı sürekli reddetti... Hicaz kabilelerini kendi otoritesini tanıyacak biçimde örgütlemeye devam etti ve uygun gördüğü anda isyan çıkarmayı planladı" (Arab Bureau, 1917/1988, s. 55).

Şerif Hüseyin'in 1915 sonrası dönemdeki faaliyetleri, bireysel iktidar mücadelesinden ziyade aile temsiline dayalı patrimonial bir yönetim modelini ortaya koymaktadır. Şerif Hüseyin, Büyük oğlu Ali'yi Medine'ye göndererek iç bölgelerdeki denetimi sağlamlaştırmış, Şam'da ise Pan-Arap gruplarla bağlantı kuran Faysal aracılığıyla bölgesel diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Bu stratejik dağılım, yerel otorite boşluklarını önleyerek bölgesel istihbarat ağlarının genişletilmesini sağlamıştır. Arap Büro belgeleri, ailevi hiyerarşi ile siyasi temsil arasındaki organik bağ açık biçimde göstermektedir. Bu kapsamda hazırlanan soy ağacı (Şekil 1), Şerif ailesinin bölgesel otorite üzerindeki stratejik dağılımını kavramsallaştırmaya

imkân sunmuştur. Arap Büro'nun aile bağlarının dahil ederek değerlendirmesine göre, “1915 baharında Hüseyin, Hicaz'daki tek etkili güç haline gelmişti... Cidde'de dahi Hüseyin'in ajanları en etkili unsurlar olarak öne çıkıyordu” (Arab Bureau, 1917/1988, s. 55).

Şekil 1 Mekke Emirliği'nde Şerif Ailesi'nin Yönetimsel Yapısı (Arab Bureau, 1917/1988, s. 60).

Son olarak, rapora göre 1916 yılı Mayıs ayında İngiliz donanması Hicaz kıyılarında sıkı bir devriye başlatmış, bu hamleyle Emir'e destek verilmiş ve Araplara, Osmanlı yönetimine boyun eğmeye devam etmeleri hâlinde karşılaşacakları kaçınılmaz sonuçlar gösterilmek istenmiştir. Böylelikle Britanya isyana doğrudan askerî ve psikolojik destek sağlamış ve Haziran başlarında “özellikle Harb ve Ateybe kabilelerinin ayaklanmasıyla” isyan resmen başlamıştır (Arab Bureau, 1917/1988). Söz konusu istihbarat belgeleri, arşivsel veriler ile sahadaki gözlemleri bütünleştiren bir yaklaşımla, Şerif Hüseyin'in Osmanlı idaresine bağlı bir yöneticiden Britanya'nın Ortadoğu stratejilerinde merkezî bir aktöre dönüşümünü belgelemektedir. Arap Büro'nun gerçekleştirdiği bölgesel incelemeler, mevcut siyasi durumun tespitini aşarak dinî otorite temellerini, kabileler üzerindeki nüfuz alanını ve siyasi kapasite gibi parametreleri analiz etmiş; bu çok yönlü yaklaşım neticesinde Arap ayaklanması için uygun lider profilini belirlemiştir. Bu bağlamda belgeler, Britanya'nın bölgedeki istihbarat politikalarının ne kadar ayrıntılı ve uzun vadeli planlandığını ortaya koymasından büyük önem taşımıştır.

1.2. Hicaz İsyanı'nda İstihbaratın Rolü ve Etki Alanı

Uluslararası literatürde Arap İsyanı olarak bilinen ve 1916 yılı Haziran ayında Hicaz'da başlayan ayaklanma, yalnızca cephede yürütülen bir askerî harekât değil, aynı zamanda Britanya'nın titizlikle yürüttüğü istihbarat faaliyetlerinin de bir sonucudur. Hicaz El Kitabı'na göre 3 Temmuz'da Kümfüdeh, Emir el-İdrîsî'ye bağlı birliklerin denetimine geçmiş ve Osmanlı garnizonu, bir İngiliz savaş gemisine teslim olmuştur. 27 Temmuz'da ise Yambo'daki Osmanlı

garnizonu ele geçirilmiştir (Arab Bureau, 1917/1988). Bu takvimsel gelişmeler, Arap Büro'nun isyanı kronolojik ve sistematik olarak belgelendiğini ve aynı zamanda yönlendiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Şerif Hüseyin'in fiili gücü, oğullarının yürüttüğü diplomatik temaslarla desteklenmiş; Britanya donanmasının sahadaki desteğiyle cephe harekâtına dönüşmüştür. Böylece, istihbarat temelli stratejinin doğrudan bir askerî operasyon biçimine evrildiği görülmektedir.

İsyanın başlangıç evresinde Medine kuşatmasının askerî açıdan hedefine ulaşamamasına karşın, Mekke, Cidde ve Taif gibi stratejik merkezlerin ele geçirilmesi, Arap Büro'nun operasyonel stratejilerini şekillendirirken lojistik hatlar ile kültürel-siyasal sembolizm taşıyan yerleşimler arasında nedensel bir ilişki kurduğunu ortaya koymaktadır. Arap Büro'nun değerlendirmelerinde, Hicaz bölgesindeki garnizonların zayıf askerî kapasitesine dikkat çekilirken, güvenlik önlemlerinin yalnızca nüfus yoğunluğu yüksek alanlar ve demiryolu güzergâhlarına odaklandığı ifade edilmektedir. Öte yandan Medine-Yambo hattında ortaya çıkan istikrarsızlığın bölgesel ulaşım ağlarının kontrol edilememesiyle doğrudan korelasyon içinde olduğu ifade edilmiştir (Arab Bureau, 1917/1988). Cidde limanının ele geçirilmesi ise dış kaynaklara erişim imkânı sağlayan kritik bir kazanım olarak değerlendirilmiş; bu durum silah temini ve lojistik destek açısından operasyonel esneklik sağlamıştır. Taif'in gerek yüksek rakımı gerekse Hicaz'ın iç bölgelerine açılan geçiş noktasındaki konumu, savunma stratejilerinin formüle edilmesinde belirleyici rol oynamıştır. Mekke'nin kontrol altına alınması ve Emir Hüseyin'in "Mâlik" unvanıyla yönetimi üstlenmesi ise, istihbarat destekli siyasi dönüşümün somut göstergeleri arasında yer almaktadır. Bu siyasi çerçevenin askerî ve lojistik düzlemdeki yansımaları ise, isyanın ilk evresinde yürütülen operasyonel faaliyetler üzerinden izlenebilmektedir. Arap isyanını sadece bir silahlı kalkışma değil, aynı zamanda planlı bir devletleşme süreci olarak tasarlanmıştır. Dolayısıyla Mekke'nin alınması ve Emir Hüseyin'in "Mâlik" ilan edilmesi, istihbarat destekli bir siyasi devrim niteliğindedir. Bu bağlamda Rogan (2009), Arap İsyanı'nı "Batılı güçlerin desteğiyle yürütülen bir devletleşme projesi" olarak nitelendirir.

İsyanın ilerleyen safhalarında Arap büro raporlarında sıklıkla bahsi geçen demiryolu hatlarına yapılan sistematik saldırılar, sadece ulaşımı engelleme amacı taşımamakta; aynı zamanda Osmanlı'nın sevkiyat ve ikmal sistemini çökertme stratejisinin bir parçasını oluşturmaktadır. Bu sabotajlar, özellikle T.E. Lawrence'ın yönlendirdiği Arap birlikleri tarafından sıkça uygulanmış ve demiryolu hattı üzerinde psikolojik ve lojistik baskı oluşturmuştur. Lawrence'ın anılarında belirttiği gibi, "Demiryolu hattına yönelik küçük ölçekli

ama sürekli saldırılar, Osmanlı'nın moralini bozarken Medine garnizonunu da izole etti” (Lawrence, 1926, s. 223). Bu bağlamda demiryolları, lojistik bir kırılma noktası haline gelmiş ve isyanın taktiksel derinliğini sahadaki askerî operasyonun ötesine taşımıştır.

İstihbarat raporlarının bir diğer önemli rolü, yerel direniş, ihanet ve aşiret yapılarına ait detayların sistemli bir şekilde kayıt altına alınmasıdır. Arap Büro, Ateybe, Benu Harith, Mutayr ve Anazî gibi aşiretler arasında güç dengelerinin nasıl değiştiğini, bu aşiretlerin hangi tarihte kime destek verdiğini raporlamış ve aynı zamanda İngiliz kuvvetleri için stratejik öngörülerde bulunmuştur. “23 Aralık: Subh Harb kabilesinin ihanetiyle ilgili sahte bir rapor üzerine, Ali kuvvetlerini Râbugh’a geri çekti” (Arab Bureau, 1917/1988) ifadesi Arap Büro’nun doğrulanmış bilgiye ve bunun sahadaki sonuçlarına önem verdiğini göstermektedir. Cephe savaşlarında ağır kayıplara sebep olabilecek bu türlü dezenformasyon örnekleri, istihbaratın zayıflığını ve taktiksel önlemler geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Bütüncül bir yaklaşımla, Arap Büro’nun Hicaz’daki faaliyetleri, istihbaratın bilgi toplamanın yanı sıra, siyasal, toplumsal ve askerî alanlarda yönlendirme ve yapılandırma rolü üstlendiğini ortaya koymaktadır. Bu konuda Wilson, savaş sonrası dönemde Haşimi ailesinin

Ürdün ve Irak’ta monarşi kurma sürecinde Britanya desteğinin belirleyici olduğunu vurgulamıştır (Wilson, 2016). İsyanın sonuçları ise sadece Osmanlı kontrolünün sona ermesiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda bölgenin siyasi haritasının yeniden çizilmesine yol açmıştır. Böylelikle raporlar, klasik istihbaratın ötesine geçmiş, politik mühendislik, kültürel analiz ve stratejik nüfuz geliştirme araçları haline gelerek önemli sonuçlar doğurmuştur.

2. Asir

2.1. Asir El Kitabı’nda Siyasi İstihbarat

Arabistan Yarımadası’nın güneybatı kısmında yer alan Asir bölgesi, jeopolitik konumu, engebeli arazisi ve yerel aşiretlerin özerkliği sebebiyle Birinci Dünya Savaşı döneminde hem Osmanlı hem de Britanya açısından çözümlenmesi zor bir saha olmuştur. Coğrafi olarak Asir, güneyde Yemen, kuzeyde Hicaz, doğuda Necid ve batıda Kızıldeniz ile çevrilmiş olup, Osmanlı merkezi otoritesi için sınırlı bir etki alanı oluşturmuştur. Bu sebeple, Britanya tespitlerindeki Emir el-İdrîsî’nin etkisinin özellikle kıyı şeridinde yoğunlaşması, Kızıldeniz’deki donanmayla doğrudan iletişim kurulmasına imkân sağlayacak, Hicaz ve Yemen’deki Osmanlı limanlarının abluka altına alınmasını kolaylaştıracaktır (Aletaneh, Hayajne, Al-Khatib & Abdalla, 2024). Dolayısıyla Asir’in denetimi, Britanya donanmasının Kızıldeniz’deki operasyonlarını yönlendiren temel unsurlardan biri haline gelmiştir.

Asir El Kitabı’nda belirtildiği üzere “Osmanlılar Asir’i tamamen kontrol altına almayı başaramamışlardır. Yalnızca Qunfudah limanı ve Muhail ile Ebbah gibi bazı iç bölge

kasabalarında ve bu yerleri birbirine bağlayan yollarda, zayıf bir hakimiyet söz konusudur” (Arab Bureau, 1917/1988). Ayrıca bölge yönetimi ve güç yapısı şu şekilde özetlenmiştir: “Siyasi olarak Asir, Osmanlı tezine göre Yemen Vilayeti’nin kuzey alt bölgesi veya sancağı olarak kabul edilse de fiiliyatta Asir dört bölgeye ayrılır: biri tamamen bağımsızdır, diğer üçü ise sırasıyla Mekke Şerifi, Türkler ya da Emir el-İdrîsî’nin etkisini kabul etmektedir” (Arab Bureau, 1917/1988). Dağlık topoğrafya, iletişim ağlarının sınırlılığı ve aşiretler arası rekabet, bölgedeki nüfuz girişimlerini zorlaştırmış ve bu sebeple istihbarat faaliyetlerini kaçınılmaz kılmıştır. Bu çerçevede, Asir bölgesinde yürütülen Arap Büro kaynaklı istihbarat faaliyetleri, ilerleyen dönemde şekillenecek diplomatik ve askerî stratejilerin kurgulanmasında temel bir hazırlık süreci işlevi görmüştür.

İstihbaratın Asir faaliyetleri, diğer bölgelere nispeten yoğunlukla aşiret ağlarına odaklanmıştır. Bu çok merkezli otorite yapısında, özellikle Emir el-İdrîsî ön plana çıkmakta ve aşiret bağlantıları ile bölge hakimiyetini elinde tutmaktadır. Osmanlı’nın yalnızca kıyı kentleriyle sınırlı kalan egemenliği zamanla zayıflamış; bu durum, Emir el-İdrîsî’nin liderliğinin “güneyde Wadi Ain'den kuzeyde Lith sınırlarına kadar 350 mil uzunluğunda ve 70 mil genişliğindeki Tihâme ve Aqabah bölgesi”ne kadar genişlemesine zemin hazırlamıştır (Arab Bureau, 1917/1988). Emir el-İdrîsî, bu süreçte Mekke Şerifi Hüseyin ile merkezî otorite arasında denge gözetken bir siyaset izlemiştir; zamanla ise Osmanlı’dan uzaklaşarak Britanya ile daha yakın ve iş birliğine dayalı bir ilişki geliştirmiştir. Geoffrey Hamm’a göre savaşın ilk yıllarında Asir, Britanya için müttefik bir alan olmuş ve sultanın cihat çağrısına karşı Emir el-İdrîsî, Arap isyanının tetikleyici dinamiklerinden biri haline gelmiştir (Hamm, 2012). Raporda belirtildiğine göre, “*Emir el-İdrîsî, 1914'te Osmanlılar tarafından yalnızca bir kaymakam olarak görülmesi üzerine ayaklanmış, 1915'te Aden'de Britanya ile anlaşma imzalayıp, Haziran'da 12.000 kişilik kuvvetle savaşa girmiştir. Loheiah şehrinde başarısız olmuş ancak Yemen'in Tihâme bölgesinde geniş bir alanı kontrol altına almıştır*” (Arab Bureau, 1917/1988, s. 23). Öte yandan, Arap Büro’nun Asir El Kitabı *Siyasal Değerlendirme* bölümünde yer alan aşiret liderleri Şerif Hüseyin, Seyyid Emir el-İdrîsî ve İmam Yahya arasındaki ilişkiler, bölgedeki güç dengelerinin anlaşılması adına önemli bir istihbari niteliğindedir. Bu liderlerin kimi zaman ittifak halinde bulunması, kimi zaman ise çatışmaya girmesi bölge politikasını doğrudan etkilemektedir ve bu sebeple istihbarat açısından kıymetlidir.

Arap Büro, aşiret ilişkilerini analiz ederken güncel diplomatik temasları, liderlerin geçmişe dayalı husumetlerini, kişisel rekabetlerini ve aşiret desteklerini stratejik parametreler

olarak göstermektedir. Raporlara göre Emir el-İdrîsî, 1907’de İmam Yahya’nın Osmanlılarla anlaşarak ittifakı bozmasını ve kendisine ihanet etmesini asla affetmemiş; bu sebeple onun aşiretlerini isyana teşvik etmiş ve böylece İmam Yahya, Emir el-İdrîsî’nin en büyük düşmanı haline gelmiştir (Arab Bureau, 1917/1988). Emir el-İdrîsî’nin bu husumeti, Britanya açısından İmam Yahya’ya yönelik dolaylı baskı mekanizmalarının devreye sokulabileceği potansiyel bir kırılma alanı olarak değerlendirilmiş; böylece istihbarat faaliyetleri veri toplama işleviyle sınırlı kalmayıp, bölgesel müdahale stratejilerinin kurgulanması için bir araç olmuştur.

Raporlar mevcut aşiret ilişkilerini belgelemiş ve bağların gelecekteki seyrine dair sorgulayıcı analizler eklemiştir. Raporlarda Emir el-İdrîsî’nin 1913’te Jebel Razih’e bir birlik göndererek yayılcı politika izlediği dile getirilmekte ancak Şerif Hüseyin’in bu yayılım çabalarını sınırlayıp sınırlayamayacağı sorgulanmaktadır. Raporda belirtildiği üzere “Şerif Hüseyin’in etkisi, Emir el-İdrîsî’yi bu yayılım planlarından vazgeçirir mi, bilinmemektedir” (Arab Bureau, 1917/1988). Böylelikle, Britanya’nın bölgesel müdahale stratejilerinde hangi aktörlerin ittifak kurabileceği ya da birbirlerine karşı kullanılabilmesine dair bir çerçeve sunulmuştur. Raporların, statik güç ilişkilerinden ziyade değişken ve kırılğan bağlantılara odaklanan dinamik bir istihbarat üretimi sunduğu anlaşılmaktadır.

2.2. Asir El Kitabı’nda Askerî İstihbarat

Arap Büro’nun veri toplama faaliyetleri siyasi parametrelerle sınırlı kalmamış, politik çözümlenmelere yeni bir başlık altında askerî veriler de eklenmiştir. Rakip kuvvetlerin mevcut asker sayılarına dair tahminler, lojistik altyapı kapasiteleri, konumlanma stratejileri ve sahip oldukları silah envanteri gibi teknik detaylar belgelerde kapsamlı bir biçimde kayıt altına alınmıştır. Söz konusu veriler, Britanya’nın müttefik aşiretlerin potansiyel hareket tarzlarını ve düşman birliklerinin olası taktik manevralarını öngörebilmesini mümkün kılmıştır.

Arap Büro raporlarında, askerî gelenekler çerçevesinde, Osmanlı birliklerinin Asir’de konuşlandırılma biçimi, komutanları, donanımları, sayı ve şehir detaylarıyla birlikte verilmiştir. Örneğin, “*Asir’deki Osmanlı kuvvetleri, 21. Bağımsız Tümenine bağlı olup, Muhieddin Bey komutasındadır. 118. Piyade Alayı (1 tabur), 121. Alay (3 tabur), Komutan Assim Bey, 122. Alay (3 tabur), Komutan Faizi Bey, 123. Alay (3 tabur), Komutan Ali Rıza Bey...Toplam 6.000 kişi oldukları tahmin edilir*” (Arab Bureau, 1917/1988, s. 25) şeklinde ifade edilen birlik detaylarına topçu ve makineli tüfek kapasitesi, hatta telgraf ve tren bölükleri gibi lojistik unsurlar da eklenmiştir. Söz konusu düzenli birliklerin kalıcılığının yerel halk desteğine bağlı olduğu belirtilmiştir. Nitekim Osmanlıların Qunfudah, Ebbah ve Muhail’de kurduğu ittifaklar, Emir el-İdrîsî tarafından yapılacak bir saldırı karşısında kırılğan bir yapıya sahiptir ve raporlarda taktiksel uyarılarda bulunulmuştur.

Raporlarda, Osmanlı kuvvetlerine ek olarak Emir el-İdrîsî'nin birlikleri de sayısal ve yapısal yönleriyle analiz edilmiş; söz konusu güçlerin, aşiret tabanlı bir örgütlenme modeli benimsediği ifade edilmiştir. Raporlara göre, sulh zamanında 500 civarında Sudanlıdan oluşan daimî muhafız gücüyle sınırlı olan bu birlikler, savaş dönemlerinde tamamen aşiret desteğiyle genişlemektedir. Rapora göre “Her biri Saadah veya Eşraf soyundan gelen yaklaşık on mukaddim (komutan), kendi sorumluluk alanlarındaki kabilelerle doğrudan iletişim kurarak gerektiğinde asker toplamaktadır” (Arab Bureau, 1917/1988, s. 26). Ancak Büro, bu birliklerin disiplinsiz ve merkezi otoriteye karşı isteksiz olduklarını, iç dinamiklerinde çekişmelere bağlı olarak sık sık bölünmeler yaşadıklarını, birliklerin sefere katılımlarının başlıca motivasyonunun ganimet ve hediyeler olduğu vurgulamaktadır (Arab Bureau, 1917/1988, s. 22). Bu askerî analiz, Britanya istihbaratına Emir el-İdrîsî birliklerinin yapısal sınırlılıklarını, manipülasyona açık yönlerini ve potansiyel kırılma noktalarını göstermiştir.

Asir El Kitabı'nda derlenen siyasi ve askerî istihbarat, dönemin yerel güç dengelerine dair kapsamlı bir analiz sunmakla kalmamış, aynı zamanda Britanya'nın bölgeye ilişkin stratejik yönelimlerini belirlemede başat bir referans niteliği taşımıştır. Raporlarda sunulan çözümler, yerel aktörlerin kapasitesini, motivasyonlarını ve ilişkiler ağını ortaya koyarak, istihbarat temelli karar süreçlerini doğrudan etkilemiştir. Liderler arası ilişkiler, askerî örgütlenme biçimleri ve bölgesel sadakat dengelerini içeren detaylı aşiret haritaları, Arap İsyanı'nın koordine edilmesinde önemli bir kaynak olmuştur. Dini meşruiyet, aşiret bağlılıkları ve dış müdahale dinamikleri gibi unsurlar, kırılma ilişkiler ağı içinde istihbarat faaliyetleri aracılığıyla çözümlenmiş ve bu durum Britanya istihbarat politikasının savaş döneminde çok katmanlı ve pragmatik bir yapı arz ettiğini ortaya koymuştur. Bu çerçevede, Asir El Kitabı'nın *Siyasal Değerlendirme* kısmı, sahaya dair bilgi sağlamakla birlikte, Britanya'nın Arap Yarımadası'ndaki stratejik yönelimlerini belirlemede etkili bir rehber niteliği taşımaktadır.

3. Yemen

3.1. Yemen El Kitabı'nda Siyasi İstihbarat

Arap Yarımadası'nın en karmaşık siyasi yapılarından birisine sahip olan Yemen, Birinci Dünya Savaşı döneminde Arap Büro raporlarında coğrafi ve idarî açıdan dikkatle ele alınmıştır. Merkezi otorite, Yemen'deki yönetimini sürdürebilmek için bölgenin dini otoritesi olan Zeydi İmamlığı ile temas kurmak zorunda kalmıştır. Bu çerçevede Yemen El Kitabı'nın *Siyasal Değerlendirme* bölümü, bölgedeki aşiret yapılarını merkeze alarak özellikle Osmanlı- İmam Yahya ilişkilerine odaklanmıştır. Ayrıca bölgenin askerî yapısı yine sayısal verilerle bildirilmiş, bölgeye yapılacak askerî faaliyetlere istihbari kaynak oluşturmuştur.

Arap Büro raporlarında Yemen yönetiminin hiyerarşik ve değişken olarak tanımlandığı görülür. *“Tihâme bölgesinde, isyancı kabilelerin toprakları hariç olmak üzere yönetim, Osmanlıların elindedir ve iç bölgelerde Zeydî İmamlığı etkin bir rol oynamaktadır”* (Arab Bureau, 1917/1988, s. 39). Raporlara göre Yemen’in yüksek kısımlarının bir bölümü, bir tür ortak yönetim modeliyle idare edilmekte; Osmanlılar askerî ve idarî kontrolü üstlenirken, İmam Yahya dini ve sosyal liderliği sürdürmektedir. Yönetim dağılımı şu şekilde bildirilmiştir; *“Amrân’dan itibaren, bir tür ortak yönetim altındadır... Kuzeyde, ‘Amrân’dan Asîr sınırına kadar olan kısımda yalnızca İmam’ın etkisi mevcuttur... Doğu platosunda herhangi bir yasadan çok yerel liderlerin otoritesi geçerlidir ve diğer vahalarda Yâm kabilesi Necrân’ı kontrol etmektedir”* (Arab Bureau, 1917/1988, s. 39). Bu durum, Arap Büro için stratejik açıdan iki yönlü anlam ifade etmektedir: Bir yandan bölgedeki istikrarsızlık potansiyelini belgeleyerek İmamlık ile Osmanlı arasında olası çatışma alanlarını işaret etmiş; diğer yandan Britanya’nın, aşiretler ile dini otorite arasındaki dengeyi gözeterek strateji geliştirmesini sağlamıştır.

Arap Büro’nun Yemen’e ilişkin istihbarat raporlarında vurgulanan temel hususlardan biri de siyasi ve dini güç dengelerinin derin bir mezhepsel çatışmaya dayanmasıdır. Raporda ifade edildiği şekliyle Osmanlı Devleti’nin Yemen’deki hakimiyet çabaları, özellikle Zeydî nüfusunun yoğun olduğu kuzey dağlık bölgelerde kalıcı bir dirençle karşılaşmıştır (Arab Bureau, 1917/1988). Bu direncin temelinde sadece coğrafi zorluklar ve aşiret yapısının özerk karakteri yer almamaktadır, aynı zamanda hilafet anlayışına dayalı köklü bir teolojik gerilim yatmaktadır.

Nitekim 1517 yılından itibaren halifelik makamını elinde tutan Osmanlı padişahları, Sünni İslam anlayışı doğrultusunda meşruiyet üretmekte fakat Zeydî mezhebinin temel prensibi olan ‘İmametın Ehl-i Beyt soyundan gelmesi’ gerekliliği ile çatışmaktadır. Halifeliğin tebaası olan halklarla ilgili bu inançsal gerilim, Hanbeli hukuku aracılığıyla Vahhabi tüccarlar tarafından yayılan Osmanlı karşıtı ifadelerle daha da derinleşmiştir (Baştürk, 2013). İşte bu çelişkinin somut sonucu, Osmanlı idaresinin Zeydî bölgelerde uygulayabildiği sınırlı vergi sisteminde görülür. Raporda bu ayrım şöyle özetlenmiştir: *“Zeydî bölgelerde öşür alınmamakta, İmam’a bağlı kabileler tüm vergilerden muaf tutulmakta, ancak çağrıldığında askerî hizmete katılmaları beklenmektedir”* (Arab Bureau, 1917/1988, s. 41). Bu bağlamda, dini ve mezhebi farklılıkların sosyo-politik bir ayrıcalık yapısına dönüşmesi, istihbaratın altını çizdiği noktalardan biridir. Böylelikle Arap Büro, hangi aşiretlerin isyan potansiyeli taşıdığını tespit etmiş; bu verileri kullanarak aşiretlerin Britanya’ya şartlı bağlılığını kolaylaştırmış ve süreci bir ‘Böl ve Yönet’ taktiğine dönüştürmüştür.

Arab Büro'nun raporları, Yemen'deki isyan hareketlerinin temelinde Osmanlı idaresinin keyfi uygulamaları, tarımsal üretimde yaşanan yapısal sorunlar ve ağır vergi yükünün yattığını ortaya koymaktadır. Raporlarda özellikle vurgulandığı üzere, *"Yemen halkı hiçbir zaman yabancı yönetime uzun süre sessiz kalmamıştır"* (Arab Bureau, 1917/1988, s. 44). Bu tarihsel eğilim, 1891'de patlak veren ve uzun askerî operasyonlarla ancak bastırılabilen büyük çaplı isyanda somutlaşmış; benzer dinamiklerle 1904'te İmam Yahya'nın oğlunun ölümünü takiben yeni bir ayaklanma dalgası baş göstermiştir. 1911'de İmam Yahya liderliğindeki direnişin ulaştığı boyut, Osmanlı yönetimini diplomatik bir çözüm aramaya sevk etmiş ve sonucunda imzalanan anlaşmayla İmam'a önemli mali ve idarî imtiyazlar tanınmıştır. Bu uzlaşma, bir yandan bölgedeki tansiyonu geçici olarak düşürürken, öte yandan Britanya istihbaratı tarafından gelecekteki bağımsızlık hareketlerine örnek teşkil edebilecek stratejik bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu dönemde yaşanan bu krizler zinciri, Osmanlı idaresinin Yemen'deki varlığını sürdürmede karşılaştığı temel zorlukları yansıtmakla birlikte, bölgenin coğrafi koşullarının ve sosyopolitik yapısının merkezi otoriteyi ne ölçüde zorladığını da açıkça ortaya koymaktadır. Britanya istihbarat birimlerinin bu gelişmeleri yakından takip etmesi ve analiz etmesi, sömürge yönetiminin bölgedeki çıkarlarını koruma ve geleceğe yönelik stratejiler geliştirme çabalarının bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

3.2. Yemen El Kitabı'nda Askerî İstihbarat

Yemen El Kitabı'nın Siyasi Değerlendirme bölümü yoğunlukla bölgedeki dini-siyasi dengeleri incelemiştir. Askerî unsurlar, Asir El Kitabı'nda olduğu gibi Yemen El Kitabı'nda da analiz edilmiş; ancak daha sınırlı ve sayısal verilere dayalı olarak verilmiştir. Raporlarda bölgedeki askerî durum şu şekilde ifade edilmektedir; Yemen Ordusu Kolordusu'nun başında Ahmed Tevfik Paşa bulunmakta olup, karargâhı Sanâ'dadır. 39. ve 40. tümenlerden oluşan bu birlikler, Lahej, Hodeidah, Taiz ve Sanâ gibi kritik merkezlere yayılmış durumdadır (Arab Bureau, 1917/1988). Raporlarda, komutan isimleri, tabur sayıları, batarya güçleri ve makineli tüfek dağılımları gibi özel ayrıntılara yer verilmektedir. Raporda yer alan "26. Süvari Alayı hem Sanâ hem Lahej'de konuşlandırılmıştır; bu da Osmanlı'nın hareketli birlikleriyle iç güvenliği sağlama ve asi kabilelere karşı devriye baskını yapma stratejisini gösterir" (Arab Bureau, 1917/1988, s. 44) ifadesi Britanya'nın Osmanlı askerî harekâtını çözümlemesi ve karşı hamle planlaması için son derece önemlidir. *"Loheiah şehrinde 4 makineli tüfek, Hodeidah'da 4 ağır top ve Sanâ çevresinde mühimmatsız topçu birliklerinin"* (Arab Bureau, 1917/1988, s. 44) varlığına ilişkin bilgiler Britanya istihbaratına Osmanlı savunmasının savunma zafiyetlerini tespit etmiş; bu verileri stratejik planlamada kullanmıştır. Söz konusu veriler, askerî yapı

analizinin yanı sıra; Britanya'nın deniz kuşatması stratejileri, kıyı harekâtları ve aşiret ittifaklı operasyonel planlamaları için kritik bir temel oluşturmuştur. Bu çerçevede, Arap Büro'nun Yemen'de yürüttüğü istihbarat çalışmaları, yalnızca Osmanlı'nın zayıf noktalarını tespit etmekle kalmamış, aynı zamanda bölgedeki alternatif iktidar figürlerini tespit etme amacı da taşımıştır. Nitekim askerî harekât hazırlığı için şart olan savunma zafiyetleri, mühimmat durumu ve lojistik kapasite verileri, bu çok katmanlı analitik çerçevede sistematik biçimde değerlendirilmiş; karmaşık siyasi-dini yapı çözümlenerek karar alma mekanizmalarına sunulmuştur.

Sonuç

Arap Büro'nun Hicaz, Asir ve Yemen bölgelerine dair hazırladığı el kitaplarının siyasi değerlendirme bölümleri incelendiğinde, Britanya istihbarat stratejisinin yerel şartlara göre şekillenen çok yönlü ve esnek bir anlayışa dayalı olduğu görülmektedir. İncelenen her üç bölgede Osmanlı merkezi otoritesinin sınırlı etkisinden, aşiret yapılarının belirleyici olmasından, din ve geleneksel temeller üzerine oturan bir meşruiyetin varlığından söz edilmektedir. Hicaz'da Şerif Hüseyin'in soya dayalı otoritesi, Yemen'de İmam Yahya'nın mezhebi liderliği ve Asir'de Emir el-İdrîsî'nin Ehl-i Beyt kökeni, bölgesel yönetimin temelini oluştururken, Britanya istihbarat raporları, bu ilişkileri analiz ederek bölgedeki potansiyel müttefikleri belirlemiştir. Tüm bu benzerliklere rağmen bölgeler arası farklılıkların raporlarda vurgulandığı görülmüştür. Mekke ve Medine gibi kutsal şehirleri içine alan Hicaz, demiryolu hattı üzerindeki lojistik önemiyle birlikte uluslararası bir ağırlığa sahipken; Yemen, mezhepsel farklılıkların aşiretler arası isyanlara sebep olan dağlık coğrafyasıyla daha uzun vadeli stratejik çözümler gerektiren bir bölge olarak değerlendirilmiştir. Asir bölgesi, Yemen ve Hicaz arasında stratejik bir tampon bölge oluşturması ve Kızıldeniz kıyılarına hâkim olması nedeniyle, bölgedeki güçlerin deniz kontrolüne yönelik askerî strateji geliştirmesine olanak sağlayacak yer olarak altı çizilmiştir. Bu nedenle Arap Büro, istihbarat faaliyetlerini kıyı bağlantıları ve aşiret dağılımlarına yoğunlaştırmıştır. Hicaz El Kitabı'nın *Siyasal Değerlendirme* bölümü, bölgenin idarî yapısını, aşiret sistemlerini ve siyasi hareketlilik süreçlerini kapsamlı bir perspektifle ele almış; buna karşın, askerî operasyonlara ilişkin nicel verilere sınırlı yer vermiştir. Asir ve Yemen bölgelerine dair hazırlanan raporlar, benzer siyasi analizleri sunmuş ve bunları birlik konuşlanması ile lojistik altyapıya dair istatistiksel verilerle desteklemiştir. Bu durum, söz konusu bölgelerde siyasi dinamiklerle askerî gereklerin paralel bir şekilde ele alındığını ve raporlamada bütüncül bir metodoloji izlediği göstermektedir. Özellikle stratejik karar alma mekanizmalarında bu iki disiplinin iç içe geçtiğine dair veriler, bölgesel müdahalelerin arka planını anlamak açısından kritik önem taşımaktadır. Bu bağlamda raporlar, askerî istihbarat ile

siyasi analizi entegre ederek bölgesel müdahalelerin perde arkasını çözenin yanında, kaynak optimizasyonu ve tarafsız risk analizi sağlayarak stratejik karar süreçlerine katkı sunmaktadır. Arap Büro'nun istihbarat çalışmalarının odak noktası, toplanan verileri anlamlandırmak ve Arap isyanı öncesinde karar alma süreçlerine stratejik destek sağlamaktır. Şerif Hüseyin'in Hicaz'daki güç konsolidasyon önlemleri; Yemen'de İmamlık makamı ile Osmanlı yönetimi arasında sınırlı bir anlaşma girişimi ve Asir'de Emir el-İdrisi ailesinin İngiliz İmparatorluğu ile stratejik iş birlikleri, Arap Büro'nun temel analiz eksenini oluşturmuştur. Bu üç bölgenin her biri, Ortadoğu'nun jeopolitik haritasını şekillendiren dinamiklerin kavranmasında kritik önem taşımaktadır. Analizlerdeki metodolojik farklılaşma, Arap Büro'nun esnek stratejik mantığını kanıtlamakla kalmaz; emperyalist ideolojinin yerel gerçeklikle etkileşim biçimini de örneklendirmektedir.

Bu çalışma, Arap Büro el kitaplarının karşılaştırmalı analizi yoluyla, Britanya'nın Hicaz-Asir-Yemen üçgenindeki istihbarat uygulama dinamiklerini açığa çıkarmaktadır. Mevcut literatürde genellikle Hicaz bölgesi ve Şerif Hüseyin merkezli isyan çerçevesinde değerlendirilen Arap Büro belgeleri, bu çalışmada farklı olarak coğrafi ve siyasi ayrımlar temelinde çok boyutlu olarak ele alınmış; bu sayede Britanya istihbaratının bölgesel çeşitliliğe duyarlı operasyonel yöntemleri gün yüzüne çıkarılmıştır. Ayrıca, el kitaplarının yalnızca bilgi arşivi değil, aynı zamanda sahaya yönelik stratejik rehber metinler olduğu tezinden hareketle, bu belgeler özgün bir kavramsal çerçeveye yeniden değerlendirilmiştir. Bu yönüyle çalışma, hem istihbarat tarihine ilişkin metodolojik yaklaşımlara hem de Birinci Dünya Savaşı döneminde Britanya'nın Orta Doğu politikasının çok katmanlı yapısına dair orjinal bir çalışma niteliğindedir.

Kaynaklar

Aletaneh, G. F., Hayajne, R., Al-Khatib, J. M. & Abdalla, A. A. (2024). British-Idrisi Relations in Resisting Ottoman Influence in Tihama Asir 1915–1926, *Advanced Humanities*, 5(4), 59-73. <https://doi.org/10.58256/ck6ny078>

Arab Bureau. (1917/1988). *Handbook of Asir* [Reprint edition]. Archive Editions. (Orijinal çalışma 1917'de yayımlanmıştır.)

Arab Bureau. (1917/1988). *Handbook of Hejaz* [Reprint edition]. Archive Editions. (Orijinal çalışma 1917'de yayımlanmıştır.)

Arab Bureau. (1917/1988). *Handbook of Yemen* [Reprint edition]. Archive Editions. (Orijinal çalışma 1917'de yayımlanmıştır.)

Hamm, G. (2012). *British Intelligence and Turkish Arabia: Strategy, Diplomacy, and Empire, 1898-1918* [Yayımlanmış doktora tezi]. University of Toronto.

Baştürk, S. (2013). Yemen’de Osmanlı-Zeydî Mücadelelerinin Sebep ve Sonuçları. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 9 (1), 11-20.

Deringil, S. (1999). *The Well-protected domains: Ideology and The Legitimation of Power in The Ottoman Empire, 1876–1909*. I.B. Tauris.

Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972–1977*. C. Gordon (Ed.). Pantheon Books.

Lawrence, T. E. (1926). *Seven Pillars of Wisdom: A Triumph*. Jonathan Cape.

Rogan, E. (2009). *The Arabs: A history*. Basic Books.

Rutter, H. (1931). *The Hejaz: A Geographical, Tribal and Economic Survey*. Government Press.

Said, E. (1978). *Orientalism*. Pantheon Books.

Teitelbaum, J. (2001). *The Rise and Fall of The Hashemite Kingdom of Arabia*. New York University Press.

Wilson, J. (2016). *Lawrence of Arabia: A life*. Head of Zeus.